

Slavenko Terzić

O srpskom političkom i kulturnom regionalizmu

Mogućnosti prevazilaženja

ISBN 86-83255-01-8

Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske

NAUČNI SKUPOVI

Knjiga 1

ODJELJENJE DRUŠTVENIH NAUKA

Knjiga 1

Poseban otisak iz zbornika radova *Srpski duhovni prostor*

Banja Luka - Srpsko Sarajevo

1999

Događaji tokom poslednje decenije 20. veka označavaju završetak istorijskog kruga, toliko tragičnog i bolnog za srpski narod, godine mira i napretka izgledaju kao epizode. Dvadeseti vek je naročito porazan: Srbi nisu uspeli da nađu izlaz (uz pomoć svojih potencijalnih saveznika) iz paklenog plana njihovih neprijatelja o sistematskom uništenju i etničkim čišćenjima i praktičnom svođenju srpskog političkog i državnog prostora na Šumadiju - jedan mali deo Srpske zemlje. Moje kolege, istoričari, daće, nadam se, trezvenu i racionalnu analizu svih tih procesa. Biće to za istraživača veoma izazovno. Ali, u momentu, kada iz dana u dan proživljavamo dramu, teško je latiti se smirene i hladne analize.

Da bi se mogao jasno definisati problem istraživanja, ili problem rasprave, neophodno je dati makar u kratkim crtama jednu istorijsku retrospektivu radi izvlačenja iskustava za vremena koja dolaze. Pored sopstvenih, treba učiti i na iskustvima drugih naroda, naročito većih i razvijenijih evropskih kulturnih sredina. Zanimljivo je da Srbi u svetu vrlo brzo prihvataju norme sredina u kojima se nađu, ili žive, ali da nemaju dovoljno istrajnosti ili energije da se u sopstvenoj sredini bore za isti takav način socijalnog života i razvijene kulturne navike.

Razume se da duhovni prostor naroda nadilazi njegove državne granice, naročito ako taj narod ne živi u jednoj nacionalnoj državi i ako je razdeljen državnim granicama. Nije prvi put da su Srbi izdeljeni nametnutim državnim granicama. I u srednjem veku oni su živeli u nekoliko svojih država (Zeta, Raška, Bosna), a kada su ostali bez svojih država onda su živeli u tuđim imperijama. Sva srpska oslobodilačka energija tokom 19. veka bila je usmerena na stvaranje jedinstvene srpske nacionalne države. Jugoslavija iz 1918. godine bila je državno-politički okvir za najveći broj Srba, iako je bilo racionalnije i logičnije da Srbi stvore svoju nacionalnu državu. U Titovoj Jugoslaviji oni su iznova izdeljeni, što se u prvi mah smatralo kao stvar administrativnih formalnosti. Izgleda da jedino srpski rukovodioci nisu shvatili da nove administrativne granice među jugoslovenskim republikama treba u budućnosti da postanu nove državne granice koje će, opet tragično, izdeliti srpski narod. U tome se ogleda lakomislenost i nedostatak državničke dalekovidosti i mudrosti političkih predstavnika Srba u komunističkom rukovodstvu Federativne Jugoslavije. Nakon svega, Srbi se opet nalaze na početku novog istorijskog kruga: ključni problem iznova postaje pitanje kako ostvarivati i unapređivati političko, ekonomsko, kulturno i duhovno jedinstvo Srba u novim od strane NATO-a i SAD-a nametnutim veštačkim državnim granicama.

Kao prvo, srpski narod bi trebao da, i nakon svih tragičnih okolnosti i nametnutih granica, nastavi

da neguje ideju jedinstvene srpske nacionalne države, u koju treba da uđu svi oni predeli na kojima su Srbi vekovima činili etničku većinu. Tu veliku misao, proisteklu po uzoru na druge velike evropske narode negovali su najveći državnici, politički mislioci i naučnici srpskog naroda tokom 19. i 20. veka. Srbi nikada ne bi trebalo da se pomire s rezultatima genocida i etničkog čišćenja Srba tokom 20. veka, u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, Staroj Srbiji i jednom delu Makedonije. Stanje nastalo genocidom, etničkim čišćenjem, nasilnim odnarođavanjem i agresijom stranih sila ne može se smatrati ni legitimnim, ni konačnim, a da i ne govorimo sa univerzalne humanističke i moralne tačke gledišta. Ne treba gubiti nadu da će se u izmenjenim međunarodnim okolnostima, sa novom i obnovljenom Evropom koja će afirmisati ideju suverene, nacionalne, demokratske države, doći i do obnavljanja klasičnih kategorija međunarodnog prava i međunarodnih odnosa koji će se zasnivati na vladavini zakona i prava.

Ako zanemarimo međunarodne okolnosti, koje su istina uvek imale izuzetno važnu ulogu u rešavanju srpskog pitanja (često i presudnu), ostaje niz problema u samom srpskom nacionalnom i društvenom biću koje bi trebalo vrlo temeljno i razložno kritički preispitati. Iskustva tokom 20. veka zahtevaju takva stroga kritička preispitivanja, bez mnogo bolećivosti za sopstvene promašaje i nesavršenosti. Naznačavam tri činioaca čiju ulogu ne bismo smeli potceniti u naporima za jačanje srpskog kulturnog i duhovnog jedinstva.

Srpski politički i kulturni regionalizam

Srpski regionalizam ima svoje istorijske razloge, ali slične primere nalazimo i kod drugih evropskih naroda, s tim što su mnogi od tih naroda uspeli da prevladaju istorijski uslovljene regionalne i političke razlike. Srbi su od gubitka svojih nezavisnih država, od druge polovine 15. veka, vekovima živeli bez svoje države, u tuđim imperijama - uglavnom u Osmanskom carstvu, Habsburškoj monarhiji i Mletačkoj republici. Oni su ostavši bez svoje države, društvene i kulturne elite, bez niza moćnih integrativnih sredstava koja stoje na raspolaganju jednoj organizovanoj državi, prirodno trpeli mnoge uticaje država u kojima su živeli. Ti uticaji su bili i politički, i kulturni, i mentalni, ali i uticaji u običajima, svakodnevnom životu, jeziku, odevanju, ishrani i mnogim drugim oblastima. Ne može se sporiti da su ti uticaji bili i vrlo plodonosni, kao na primer kod Srba u Južnoj Ugarskoj. Ali, sa mnoštvom uticaja, oni su upijali čak i predstave sredina u kojima su živeli o Srbima koji su živeli izvan tih sredina, sa svim klišeima i stereotipima.

Pojava novih središta državnog i političkog okupljanja, od 18. veka na prostoru današnje Srbije i Crne Gore nije mnogo izmenila prilično duboke razlike u raznim oblastima između pojedinih delova srpskog naroda. U 19. veku Kneževina, odnosno od 1882. godine Kraljevina, Srbija je postala vodeće političko, ekonomsko i kulturno središte srpskog naroda, što je ostala sve do danas. I u drugim evropskim nacionalnim pokretima, primera radi, jedna od mnoštva nemačkih ili italijanskih država igrala je ulogu objedinjavajućeg faktora više različitih državnih i kulturnih središta. Među Srbima je to bila Srbija, iako je u tom pogledu nailazila na rivalstvo Crne Gore u drugoj polovini 19. i početkom 20. veka. Da se u Srbiji tokom 19. veka imala u vidu različitost regionalnih srpskih tradicija, pokazuje memoar Atanasija Nikolića, iz 1862. godine, inače jednog od glavnih saradnika Ilije Garašanina na poslovima nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja. Nikolić ističe da u građenju plana o načinu ujedinjenja srpskih zemalja treba obazrivo voditi računa da ove zemlje zadrže svoja istorijska imena, provincijalne ustanove i interese. Treba izbeći "jednoobrazno srezan centralizam", zadržavajući "samo savršeno narodno, crkveno, finansijsko i sudstva jedinstvo". On predviđa *Narodnu skupštinu svih srpskih zemalja*, naziv Kraljevine bio bi *Kraljevstvo sviju Srba*, a kralj bi imao titulu *Kralj sviju Srbski' zemalja, Kralj Bosne, Vojvoda Hercegovine, Stare Srbije i. t. d.*^[1]

Srbi su za razliku od Nemaca ili Italijana na primer, koji su uz pomoć jake države i ekonomskim i kulturnim sredstvima uspeli da potisnu regionalne razlike, do danas ostali narod sklon regionalizmu i regionalnoj svesti. Oni bi verovatno, da su uspeli da stvore jedinstvenu nacionalnu državu, nešto

dužem vremenskom trajanju uspeli da prevaziđu pomenute razlike, na osnovama jedinstvenih sadržaja, pre svega kulturne i obrazovne politike. Pošto se to nije desilo, *regionalizam* je u rukama neprijatelja srpskog jedinstva postao moćno oružje različitih oblika dezintegracije srpskog etičkog, kulturnog i duhovnog prostora. Još je Benjamin Kalaj, proučavajući istoriju Srba, došao do zaključka da su Srbi narod sklon partikularizmu i regionalizmu, i da su to upravo to elementi koji se mogu izvanredno iskoristiti za austro-ugarsku politiku prema Srbima. On na toj osnovi, na primer, pokušava posle Berlinskog kongresa u Bosni da stvara "bosansku" naciju, i da na svaki mogući način spreči povezivanje Srba sa jedne i sa druge strane Drine, podstakne surevnjivost i rivalstvo u Crnoj Gori, i izdvoji Rašku i celu Staru Srbiju iz celine srpskog kulturnog prostora.

Austrougarska diplomatija i politika su izvanredno dobro manipulirali ovim srpskim sklonostima. Na toj osnovi se između dva svetska rata gradi nacionalna politika Komunističke partije Jugoslavije, u čijem sprovođenju učestvuju i komunisti iz redova Srba, ali se regionalna svest osećala i kod nekih drugih građanskih političkih grupacija. Iz takve koncepcije KPJ proističu "oblasni" i "pokrajinski" komiteti za Crnu Goru i Boku, za "Sandžak", za Kosovo i Metohiju, za Makedoniju, za Vojvodinu i tako redom. Na toj osnovi se fragmentarizuje svest o političkoj, nacionalnoj i kulturnoj pripadnosti, i to samo među Srbima, dok se s druge strane, ide na okupljanje i povezivanje drugih naroda u istoj državi, čak i preko državnih granica jugoslovenske države (ogromna briga jugoslovenske diplomatije i politike za sudbinu Slovenaca u Italiji i Slovenaca i gradišćanskih Hrvata u Austriji), kao i skoro potpuno otvorena granica između albanske nacionalne manjine u Srbiji (na Kosovu i Metohiji) i albanske države. Podsticanjem regionalne svesti među Srbima, i korišćenjem bilo državnih tradicija (Crna Gora), bilo dijalekatskih i folklornih osobenosti (Makedonija), u srpskom narodu se stvaraju nove sintetičke nacije "Crnogorci" i "Makedonci".

Politički i kulturni regionalizam ostaje i dalje prepreka srpskoj političkoj i kulturnoj integraciji. Nasilno odnarođavanje Crnogoraca posle Drugog svetskog rata, ima za posledicu politički, državni i kulturni separatizam koji sada postaje najveći izazov i prepreka srpskoj integraciji. Na drugom mestu stoji vojvođansko "autonomaštvo". Političko mentorstvo Zagreba ovim pokretima više nema onu snagu koju je imalo do raspada jugoslovenske države, ali se sada javljaju još snažniji politički centri iz Srednje i Zapadne Evrope i SAD-a koji će i dalje insistirati na političkom i kulturnom uobličavanju ovih pokreta. Proces odnarođavanja Srba u Crnoj Gori nije završen, i stoji negde na raskršću. Pored jasne svesti o pripadnosti srpskom narodu, kod dela srpskog stanovništva u Crnoj Gori, znatan deo stanovništva ima svest o tome da su "i Srbi i Crnogorci". Taj deo stanovništva još uvek nije spoznao istinu da je crnogorska nacionalnost na kojoj je insistirala KPJ zasnovana na negiranju pripadnosti srpskom etničkom i kulturnom biću, što je inače oduvek bilo jasno svim najistaknutijim predstavnicima političke i kulturne elite Crne Gore, čije oličenje predstavlja Petar II Petrović Njegoš. U postojećim okolnostima snažnog pritiska na Srbe ne bi trebalo potceniti još uvek malobrojnu ali dobro organizovanu, ekonomski jaku i propagandno veštu grupaciju stanovništva koja sebe smatra "Crnogorcima" sa izrazitom "montenegrističkom" svešću. Kao što je čest slučaj sa konvertitima ona nastoji radikalno i bez kompromisa da uništi sve što govori o Crnogorcima kao delu srpskog naroda koji živi u Crnoj Gori. Da bi se takav politički plan mogao ostvariti, potrebno je iznova interpretirati celokupnu istoriju i kulturnu baštinu srpskog naroda u Crnoj Gori, naročito dela i političke ideje najistaknutijih ličnosti kao što je bio Petar II Petrović Njegoš. Jer, kako logično i razložno objasniti činjenicu da vladike i svi vladari Crne Gore kao i svi značajni stvaraoci, govore i pišu o sebi i Crnogorcima kao Srbima u Crnoj Gori, a da najednom, nakon Drugog svetskog rata, političkom odlukom partijskog rukovodstva Jugoslavije, ti Srbi postaju druga nacija - "Crnogorci". To, razume se, nije bilo moguće sprovesti kao politički projekat bez krivotvorenja istorije, kulture, narodnog stvaralaštva, epike, i svega što je činilo suštinu Crnogoraca kao dela srpskog naroda na prostoru Crne Gore. Gotovo da nema sličnog političkog eksperimenta u istoriji Evrope.

U interesu, pre svega istorijske istine, a zatim i vaspostavljanja duhovnog jedinstva srpskog naroda, preko je potrebno započeti skidanje ideoloških naslaga sa srpske duhovne baštine Crne Gore, bez bilo kakvih političkih kampanja već naučnim i kulturnim merilima kojima se vrednuje baština svih drugih evropskih naroda. Bavarska je, na primer, bila vekovima zasebna nemačka državnica, sa

dvorom i dinastijom, pa nikome ne pada na pamet u Nemačkoj i Evropi da danas govori o "bavarskoj naciji" ili bavarskoj kulturnoj baštini izdvojenoj iz nemačkog kulturnog nasleđa.

Postoje i drugi oblici političkog i kulturnog regionalizma kod Srba. Pored Crne Gore, moglo bi se govoriti i o raznim oblicima ispoljavanja vojvođanskog regionalizma, ali i drugih regionalizama (koji se javljaju tamo gde ih nikada nije bilo). Naravno da treba praviti razliku između, s jedne strane lokalnih osobenosti svake pokrajine ili regiona koje su rezultat različitih kulturnih uticaja, i političkih težnji koje se uobličavaju na tim osobenostima i izražavaju kao separatna regionalna svest, s druge strane. Celovit program srpske kulturne integracije trebalo bi da bude zasnovan na sintezi svih srpskih kulturnih tradicija, svega onoga što je najbolje u duhovnom nasleđu i tradiciji srpskih pokrajina i regiona. Pored pomenutih, i niza drugih razloga o kojima ovde nije bilo reči, izvesni oblici regionalne svesti među Srbima javljaju se i usled međusobnog slabog poznavanja. Srbi ne poznaju samo nedovoljno svoje susede. Oni se međusobno slabo poznaju, što se onda javlja kao pogodna osnova za različite klišeje i stereotipe u viđenjima jednih delova srpskog naroda o drugim delovima istog naroda.

Uloga kulture, prosvete i nauke u jačanju srpske kulturne integracije

Pažljivom analizom srpskog nacionalnog pokreta tokom 19. i 20. veka može se doći do zaključka da su kulturna sredstva borbe za političko i duhovno jedinstvo Srba bila sasvim u drugom planu. Iako se ne može osporavati značaj nacionalnih buna i ustanaka, iz iskustva se pokazalo da je kulturni i prosvetni rad uvek davao dugotrajnije i temeljnije rezultate. Stojan Novaković je, uvidevši problem zanemarivanja kulturnih sredstava nacionalne borbe naglašavao upravo važnost i dalekosežnost takvog rada. U jednom članku-zabeleški naslovljenom *Nepoznata niška knjiga*, iz 1890. godine, Novaković piše: "Obnova nacionalnog života u našem narodu počela se srpskom knjigom prošloga veka i oslobođenjem Srbije ovog veka. Pored sve snage koju je narod u oba ova posla pokazao, prosvetna i književna snaga nije bila na visini zadatka. Oslobođenje Srbije trebalo je da bude znamenje za prosvetno i književno kristalisanje plemena srpskih. A srpska knjiga i prosveta mučile su se i žrtvovalе očevitno bez snage da potrebnu svetlost prospu po putu kojim je valjalo da se kreće nacionalna misao srpska".^[2] Novaković je pisao o prilikama od pre više od jednog veka, ali one se nisu ni danas mnogo izmenile. Imao je u vidu, tada pre svega Staru Srbiju i Makedoniju, pokrajine u kojima se "nekad narodni život u najlepšoj snazi razvijao", a u to vreme su izgledale kao napuštene i ostavljene. "Naš rad je", piše Novaković, "bio bez pravoga plana, bez organizacije i nedovoljan; naša snaga se uzdala u politiku, ali je prenebregavala onaj tihi i smeran ali plodni rad u korist budućnosti. Moglo bi se kazati, da smo i mi sami bili nazadni i nespremni, i da pojednost nismo poznavali". Novaković je imao u vidu dublje poznavanje prilika - od geografije i prirodnih svojstava zemljišta, do naroda, njegovih tradicija, običaja, kulturne baštine, ekonomskih prilika i nacionalnih težnji. I danas srpski kulturni i prosvetni rad pati od istih boljki. Jer, ako danas pročitamo raspravu Jovana Cvijića *O našem nacionalnom radu*, iz 1906. godine, gotovo je neverovatno koliko ona zvuči živo i prepoznatljivo. To je dokaz da se nisu mnogo izmenile socijalne i kulturne navike našeg naroda.

Iako živimo u vremenu ogromne moći elektronskih medija, što je potpuno nov fenomen u odnosu na vreme Stojana Novakovića ili Jovana Cvijića, verujem da svoju važnost nisu izgubile klasične ustanove i tradicionalni oblici prosvetnog, kulturnog i naučnog rada. Naročito one ustanove koje predmetom svoga istraživanja i rada neguju svest o sopstvenom identitetu i kulturnom nasleđu. Kvalitet nastavnih sadržaja u školskim programima nastave istorije, geografije, srpskog jezika i književnosti, u osnovnim i srednjim školama itekako može doprineti izgradnji svesti o jedinstvu srpskog duhovnog i kulturnog prostora. Stoga nije čudo da svi oni koji su nastojali da dezintegrišu celinu srpskog sveta, podstičući svest o regionalnom identitetu i regionalnoj pripadnosti polaze upravo od ovih programa. To je, na primer, radio austrougarski okupacioni režim u Bosni i Hercegovini u vreme Benjamina Kalaja, kao što sada radi okupaciona uprava u Republici Srpskoj. Slične tendencije, istina još uvek diskretne, zapažaju se u najnovije vreme u nastavnim programima

u Crnoj Gori. Važnu ulogu na istom poslu imaju i muzeji i muzejske postavke, kao značajne kulturne ustanove koje neguju kulturnu baštinu određenog prostora. Značajna uloga je i lokalnih biblioteka i kulturnih centara koji različitim programima - književnim susretima, tribinama, predstavljanjima knjiga, i na razne druge načine mogu podsticati razvijanje kulturnih navika i formiranje uravnoteženih predstava o dostignućima srpske kulture, književnosti, umetnosti i nauke i njenog mesta u balkanskim i evropskim okvirima. Takve tribine doprinose jačanju ličnih i društvenih veza razvijenih i jačih kulturnih sredina, kao što su Beograd, Podgorica, Novi Sad, Banja Luka ili Priština, sa kulturnim sredinama u manjim mestima u unutrašnjosti.

Postoji nekoliko ustanova među Srbima koje imaju nezamenljivu ulogu, naročito u kulturnom životu. To su na prvom mestu Matica srpska, Srpska književna zadruga, i u novije vreme Vukova zadužbina. Bilo bi dobro ukoliko bi ove ustanove izuzetnog ugleda u srpskom narodu svojim duhovnim zračenjem stigle do svakog srpskog kulturnog, bibliotečkog ili muzejskog centra, kao što je to bio slučaj, na primer, u vreme velikog srpskog kulturnog poleta krajem 19. i početkom 20. veka (do Prvog svetskog rata). Tom poletu doprinele su i srpske zadužbine i uopšte duh zadužbinarstva, koji, doduše, nikada nije bio razvijen kao što je bio kod nekih drugih naroda, recimo Grka, ali je ipak imao značajno mesto u podsticanju prosvetnog, kulturnog i naučnog života. Mnoga značajna dela iz srpske istorije, etnologije, književnosti i srodnih oblasti objavljena su o trošku pojedinih zadužbina.

I pored nesumnjivih rezultata u istraživanjima srpske kulturne baštine mnoge oblasti su ostale još uvek slabo istražene. To se pre svega odnosi na Staru Srbiju (Kosovo, Metohija, Raška, Skopsko-tetovska oblast), ali i na druge oblasti, čak i u centralnoj Srbiji - kao što je Toplica, mnoge oblasti Hercegovine i Bosne, Primorje (Grbalj, Konavle, Dalmacija), a da ne govorimo o prostorima Republike Srpske Krajine. Mnogo nekada čuvenih srpskih duhovnih i kulturnih centara, kao što su crkve, manastiri i srednjovekovni gradovi, nalazi se u ruševinama i potpuno zapustelo. Istražiti, opisati i eventualno obnoviti ta nekada važna središta srpskog kulturnog života značilo bi iznova povezati pokidane niti srpske kulture i duhovnosti, naročito u oblastima koje su nekada bile središte državnog i duhovnog života, a neupućenima danas može izgledati kao da su oduvek bile na periferiji. Naučni skupovi posvećeni ovim temama doprinosu ne samo naučnim istraživanjima već i jačanju kulturnog života u najširem smislu toga pojma.

Duhu zajedništva i solidarnosti među Srbima, kao i negovanje finih kulturnih navika i ukusa u kulturnom životu, u svoje vreme doprinosila su različita pevačka i kulturna društva u svim srpskim oblastima. Mnoga društva su bila zamrla nakon Drugog svetskog rata. Poslednjih godina se i ona obnavljaju, kao što je slučaj sa srpskim pevačkim i kulturnim društvima *Jedinstvo* u Kotoru (osnovano 1839), *Bratstvo* u Pljevljima (osnovano 1889), i *Car Uroš* u Prizrenu (osnovano 1885). U novim okolnostima ova društva mogu imati značajno mesto u negovanju visokih kriterijuma srpske muzike i narodnog stvaralaštva, tim pre što je upravo ta oblast ugrožena masovnom poplavom šunda i neukusa.

Jačanje veza srpske sredine sa evropskim razvijenim kulturnim sredinama

Događaji u poslednjoj deceniji našega veka pokazali su koliko mnogo poznavanja naše sredine, i predrasuda o njoj, postoji u razvijenim evropskim sredinama. To je svakako posledica opštih političkih prilika tokom 20. veka kao i nastavak nekih starih predrasuda iz prethodnih vekova u odnosu prema istočnohrišćanskoj tradiciji i njenim vrednostima.

Do 1918. godine Srbi su bili razjedinjeni, i mogli su se predstavljati Evropi pretežno u okvirima državno-političkih celina u kojima su živeli. U jugoslovenskoj državi srpska celina i njen kulturni identitet nikada nije bila dovoljno jasno profilisana u okvirima jugoslovenske celine, a posle Drugog svetskog rata gotovo potpuno je stavljena u drugi plan zarad afirmacije pojedinih regionalnih identiteta ili novokomponovanih nacija. Sada kada se raspao jugoslovenski državni okvir, otvara se isti problem koji je postojao do 1918. godine. On je još dramatičniji i urgentniji, jer

su Srbi nasilnim etničkim čišćenjem pomereni (treba verovati privremeno) sa svojih starih etničkih staništa i iz svojih jakih kulturnih sredina.

U svetu danas postoji očigledna težnja da se srpski politički, kulturni i duhovni prostor svede na Šumadiju, a da se sve izvan tih okvira prikaže kao težnja za stvaranjem "Velike Srbije" koja se navodno želi ostvariti "agresijom" na druge narode i njihovim "etničkim čišćenjem". Takve političke težnje prate i odgovarajuće projekcije naučnih i kulturnih istraživanja u skladu sa političkim viđenjima srpskog duhovnog prostora. Jedan takav svež primer pružaju knjige Noela Malkolma o Bosni i Hercegovini i Kosovu i Metohiji. Nama će biti teško danas dokazati, u ovom zahuktalom antisrpskom mnjenju, da su Temišvar, Prizren, Peć, Skoplje, Skadar, Cetinje, Dubrovnik, Zadar, Zagreb, Sarajevo, Vukovar, Osijek, isto tako veliki i nezaobilazni srpski politički, kulturni ili privredni centri kao što su bili Beograd, Kragujevac, Niš, Novi Sad ili druga mesta. Ta svest o celini nedostaje, prvo, i samim Srbima. A, drugo, veoma je mali broj uspehli sinteza poput recimo Skerlićeve *Istorije nove srpske književnosti* koji bi pružile celovitu sliku političkog, kulturnog, društvenog i privrednog razvitka Srba. *Istorija srpskog naroda* u deset tomova izuzetno je značajno delo srpske nauke i kulture, ali ono ne može imati onu funkciju koju mogu imati kratka sintetička dela. Ali ako bismo i zanemarili domaću publiku ključni problem ostaje to što takvih sinteza nemamo na velikim evropskim jezicima. Delimično i zbog toga je širom sveta moguće razvijati propagandu da su Srbi "agresori" u Prizrenu i Peći, u Dubrovniku, Sarajevu ili Goraždu, u Vukovaru ili Osijeku, tamo gde su oni od srednjeg veka bili oslonac privrednog i kulturnog razvoja tih oblasti.

Biće potrebno mnogo truda i mnogo strpljenja da se snažna svetska propagandna matica svede u razložne i na istim zasnovane naučne tokove. Za tako nešto potrebna je dobro i dugoročno zasnovana nacionalna strategija, zasnovana na kulturnoj i naučnoj ofanzivi prema svetu. Treba po svaku cenu raditi na jačanju srpskih studija u evropskim i svetskim slavističkim i balkanološkim centrima. Sa druge strane, istraživanja slovenskog sveta i istraživanja Jugoistočne Evrope ne bi smela da zaobilaze srpske naučne i kulturne centre. Beograd, na prvom mestu, trebao bi da bude jedan od evropskih naučnih centara za proučavanje Jugoistočne Evrope. U njemu treba da se štampa više godišnjih ili povremenih publikacija na stranim jezicima. Beograd treba da bude mesto naučnog dijaloga naučnika i stvaralaca i sa Zapada i sa Istoka. To će omogućiti jačanje naših veza sa evropskim i svetskim naučnim centrima, jačanje naučne i kulturne saradnje, a preko boravka uglednih naučnika sa raznih strana sveta, biće moguće postepeno suzbijati nataložene stereotipe o našoj sredini, njenim ljudima i kulturnim dostignućima. To nije nimalo lak i jednostavan posao i naročito ne trpi improvizacije, od danas do sutra. On mora biti sastavni deo dugoročne strategije. Samo takvim izuzetnim naporima svih nas moći ćemo da učinimo nešto da srpski narod i srpska kultura dobiju ono mesto koje su oduvek imali u istoriji evropske civilizacije.

Napomene

¹ *Srbija i oslobodilački pokreti na Balkanu od Pariskog mira do Berlinskog kongresa (1856-1878)*, knj. 1 (1956-1866), priredili Vasilije Krestić i Radoš Ljušić, Beograd 1983, 273-284.

² Stojan Novaković, *Nepoznata niška knjiga*, KOLO - List za zabavu i književnost, br. 39, Beograd, 1. maja 1890, 23